

David Svoboda

Dlouhá cesta do lesů Politický vývoj ukrajinského integrálního nacionalismu a předpoklady vzniku Ukrajinské povstalecké armády

Praktická užitečnost – sáheme-li po tak nevábném termínu – konkrétní dějinné tematiky v konkrétním společenství je tím větší, čím křehčí je historické sebevědomí takové společnosti. Z dvacátého století vzešla východní část Evropy pošramocena nejen ekonomicky, sociálně, ale v případě států postsovětského prostoru také psychicky. To má za následek, že souběžně s vlastním transformačním úsilím jsou tyto národy dílem obráceny do minulosti, v níž nervózně hledají svou identitu, nacházejí zdůvodnění své současné tísně a z níž čerpají naději.

Demokratická a národně uvědomělá ukrajinská veřejnost se upíná k tématu, jež je pro její duševní rovnováhu životně důležité: k bojům ukrajinského nacionalismu a jejich apogeu v podobě Ukrajinské povstalecké armády (UPA) za druhé světové války i po čas války studené. Jeho „sebezáchovný“ význam spočívá v heroickém náboji této látky a také v náboji takřikající obranně vykupitelském: současné těžkosti a pocit ohrožení ze strany postimperálního Ruska kontrastují s někdejší pozicí Ukrajinců jako vlajkonošů osvobozeneckého boje proti moskevskému jařmu.¹ Tato emoce na jednu stranu posiluje touhu po poznání a rozhojňování související odborné produkce, zároveň ale vytváří podprahovou tabuizaci problematičtějších stránek společné minulosti a tím zužuje prostor pro nezaujatou a věcnou diskusi. Tím spíše, že téma je politizováno nejen v samotné mentálně rozdělené zemi, kde pouhých 27 % občanů přisuzuje UPA status bojovníků za nezávislost Ukrajiny,² ale vzhledem k někdejšímu mezinárodnímu konfliktu na západní Ukrajině zasahuje do polsko-ukrajinských vztahů a přesah má i abstraktně-ideologický, o čemž v lednu 2010 dostatečně vypovídaly

1 *Neznali únavu, neznadili velkou myšlenku, nepoddávali se zklamání a pesimismu. Jak se to rýmuje s naším dneškem?* Výňatek z proslovu Oleksandra Maxymovyče Syče, úspěšného kandidáta v parlamentních volbách 2012 za stranu Svoboda, proneseného v centru Ivano-Frankovska u příležitosti 70. výročí vzniku Ukrajinské povstalecké armády. Řečník se vedle konstatace neprávem opomíjených skutečností (*Za druhé světové války nebylo druhé takové povstalecké armády, jaká by bez státní podpory čelila vpádu nacistů i bolševickému okupantu*) uchýlil k patetickému překrucování skutečnosti (*Jsmo pamětlivi toho, že právě oni, ukrajinskí povstanci, pro nás dobyli tento stát*). Viz SYČ, Oleksandr Maxymovyč: UPA – ce fenomen ukrajinskoho ta svitovoho istoriji. *Vseukrajinske objednannja SVOBODA*. Prykarpattja – Ivano-Frankivsk (předvolební věstník za říjen 2012).

2 ČERVAK, Bohdan: UPA: ne vyhrana bytva, ale j ne prohrana vijna. *Ukrajinske slovo*, 10.–16. 10. 2012. Od roku 2005 se 14. říjen (1942) v západní části země světí jako oficiální datum vzniku UPA, ač je v případě partyzánské armády v principu nemožné konkrétní den zrodu stanovit. Rok 2012 byl Lvovskou, ternopilskou a ivano-frankovskou oblastní radou (českým ekvivalentem jsou krajská zastupitelstva) vyhlášen rokem UPA.

Dlouhá cesta do lesů

reakce na Slovensku a v České republice na posmrtné udělení ocenění Hrdina Ukrajiny Stepanu Banderovi z rukou ukrajinského prezidenta Viktora Juščenka.³ Nelze se pak divit, že nesmírně složitý komplex otázek slouží jako míč v politické vybíjené, v níž nezbyvá čas na subtilní úvahy. Výjimky jsou na Ukrajině omezeny na stránky odborné literatury, ovšem v veřejných ceremoniích a kultu, jaký kolem UPA vzniká, jsou vytěšňovány coby neporozumění věci či přímo provokace z dílny nepřátel.

Dluh Západu, včetně České republiky, je však mnohem závažnější. Dědictví rooseveltovského schematismu a s ním komplementární sovětské propagandy vtiskly druhé světové válce pečeť boje dobra se zlem. Přejícná součinnost Organizace ukrajinských nacionalistů (OUN) s Německem ukrajinské osvobozené snahy v tomto diskurzu trvale diskvalifikují. Bagatelizace tohoto úsilí ovšem vytváří závažnou mezeru ve znalostech válečného dění v regionu, kde se fakticky rozhodovalo o budoucnosti Evropy.

Objektívne uchopení fenoménu UPA je o to těžší, že na platformě postkomunistického „vyrovnavání se“ s totalitní minulostí jí nesporně náleží čestné místo: boj sváděla s oběma nejlivnějšími režimy v dějinách totalitarismu, s nacistickým okupačním aparátem i se sovětskou mocí. Ovšem problematické stránky této odbojové formace souvisejí spíše s jejím politickým pozadím, se silami, které byly jejími hybateli. V přeneseném významu nejde jen o armádu v poli, ale „vládu“, již se tato armáda zodpovídala. Šlo o řízení demokratické, jež v boji s oběma režimy motivoval étos pluralismu a svobod jednotlivce, anebo vyvěrala bojová energie UPA z fanatismu inspirovaného mentalitou jejích nepřátel? Hlasy, podle nichž je *zcela nepřijatelné kategorické zobecnění, že mladí sovětské komunisty, nacisty a ukrajinské nacionalisty měli mnoho společného, neboť prý byli dětmi své epochy*,⁴ jsou mezi angažovanými Ukrajinci hojně zastoupeny. Autor si dovoluje toto „nepřijatelné zobecnění“ sdílet, aniž by tím vynášel nad fenoménem UPA etický soud. Neboť úkol si nelze usnadňovat jednostrannou heroizací ani kriminalizací. Hrdinství samotné, v případě UPA nezpochybnitelné a úctyhodné, není samostatnou morální kategorií. Vztahuje se k různým motivům a dochází k různým výsledkům. Předkládaná studie se pokusí prostřednictvím historického exkurzu do periody vzniku a rozmachu ukrajinského radikálně nacionalistického světového analyzovat uzlové body této problematiky, které v předvečer zrodu ukrajinské povstalecké armády měly v mnohém dopad na povahu tohoto legendárního partyzánského uskupení.

3 Ukrajina vyznamenala Banderu. Provokace, zní ze Slovenska. *Lidové noviny*, 22. 1. 2010. Dále neotřelý pohled z pera novináře Luboše Palaty (Každý národ má Banderu. Češi Beneše. *Lidové noviny*, 25. 1. 2010) vyvolal polemiku samotného prezidenta ČR: KLAUS, Václav: Beneš vedle Banderu? Nepřijatelné. *Lidové noviny*, 28. 1. 2010. Prezident se v Banderově případě ovšem zachoval zdrženlivě, větší předpojatost projevil, v případě Miklóse Horthyho. Zajímavý komentář k uvedené rozepři a dennímu zpravodajství napsal Bohumil Doležal: Bohumildolezal.lidovky.cz, Co týden dal (záznam z 23. ledna 2010), <http://bohumildolezal.lidovky.cz/texty/udalosta108.htm>; Tentýž: Bandera, Horthy, Beneš. *Lidové noviny*, 2. 2. 2010.

4 Volně citováno podle ROŽYK, Mykola: Dijalnist Jevhena Konovalcva v realizaciji koncepciji nelehalnoji nacionalno-vyzvolnoji borotby. *Ukrajinoznavečí studiji*, 2005–2006, č. 6–7, s. 274.

David Svoboda

Konec starých časů

Po první světové válce a nadiktovaných mírových dohodách zůstali v Evropě vedle vítězů a poražených také sirotci. Nová bolševická moc v Rusku a ostatně ani síly věrné starým pořádkům nehodlaly strpět dezintegrační procesy, jež propukly v Rusku oslabeném revolucí 1917, a po přechodné garanci těchto procesů ze strany Ústředních mocností po brezlitevském míru vypukl boj za obnovu carských hranic impéria. Území Ukrajinské lidové republiky (zavedenou ukrajinskou zkratkou je UNR) se stalo dějištěm války, již lze stěží nazvat občanskou, neboť síly nepřátelské ukrajinské reprezentaci měly středisko vně území Ukrajiny.

Několik dní před skončením světové války vznikl na půdorysu rakousko-uherské východní Haliče také druhý ukrajinský státní útvar pod názvem Západoukrajinská lidová republika (ukrajinská zkratka ZUNR), aby po nerovném boji podlehl v létě 1919 silám znovuzrozeného Polska. Vrchní velitel sil UNR Symon Petljura na jaře 1920 z nezbytí nabídl Polákům západoukrajinská území (ZUNR se již od ledna 1919 pokládala za součást jednotné Ukrajiny) výměnou za alianci proti dotírající Rudé armádě. Piłsudského plán, inspirovaný zčásti odkazem první Rzeczpospolity před jejím tragickým dělením a předpokládající zabezpečení Polska prostřednictvím východoevropské federace zahrnující Litvu, Bělorusko a především Ukrajinu, se nezdařil, stejně jako Leninovi nevyšel záměr exportovat revoluci do Evropy.⁵ Ztroskotáním tohoto ambiciózního, leč legitimu nepostrádajícího projektu trčila především Ukrajina, a to ve všech politických ohledech. Jako subjekt mezinárodní politiky zmizela z mapy. Haličané nemohli reprezentaci UNR zapomenout, že je „prodala“ Polákům, čímž legitimizovala polský zábor, jí samotné pak byly souzeny strážně exilu (Petljura byl později v Paříži zavražděn sovětským agentem). Říšský mír, podepsaný v březnu 1921 s bolševiky, přiznal Polsku z ukrajinských území východní Halič a většinu někdejší carské volyňské gubernie. Větší část Ukrajiny, klíčové pro hospodářské přežití jejich režimu, si podrželo Rusko.

Situace z hlediska ukrajinských osvobozeneckých snah nemohla skončit hůře, uvážíme-li, že nad původní nespěšnou ochotou Dohody uznat Ukrajinu *de facto*⁶ nakonec zvítězila její neznalost reálné situace na východě, energická polská protiukrajinská propaganda, reminiscence na nedávné koketování Ukrajinců s Ústředními mocnostmi a zejména sdílená náklonnost k silnému antibolševickému Polsku.⁷

5 CROZIER, Brian: *Vzestup a pád sovětské říše*. BB/art, Praha 2004, s. 40. Více než v obecnosti se o přípravách na vývoz revoluce vyjadřují např. KALINIČENKO, V. V. – RYBALKO, J. K.: *Istoriija Ukrajinny 1917–2003*. Charkiv 2004, s. 156.

6 LYTVYN, V. M. a kol.: *Istoriija Ukrajinny. Novitnja doba*. Akademydav, Kyjiv 2012, s. 147. O alternativě z roku 1918, která si kladla za cíl sjednotit východoevropské národy proti bolševismu a počítala s uznáním ZUNR bez Lvova, narazila však na neústupnost obou stran sporu, viz CHRUŠLIŇSKA, Iza – HRYČAK, Jaroslav: *Ukraina. Przewodnik krytyky politycznej*. Wydawnictwo Krytyky Politycznej, Gdańsk – Warszawa 2009, s. 180–181.

7 KONDRATJUK, Kostjantyn: *Novitnja istorija Ukrajinny 1914–1945*. Vydavnyčyj centr, L. N. U. imeni I. Franka, Lviv 2007, s. 97. O marném diplomatickém úsilí ukrajinské strany na mezinárodním fóru detailně viz REID, Anne: *Borderland. A Journey through the History of Ukraine*. Phoenix, London 1998, s. 102–104. Odsud i poznámka Arnolda Margolina, diplomata a respektovaného zastávce ukrajinské

Dlouhá cesta do lesů

Sovětský stát si mohl vzhledem ke své síle dovolit status nemilovaného dítěte první světové války; Ukrajina však byla na evropské scéně osiřelým objektem cizích spádů.

Západ nechoval o nic větší náklonnost k bolševickému útvaru než k samostatné Ukrajině. Piłsudského projekt by byl jeho představám bližší, zbraně však rozhodly jinak. Ukrajinská otázka byla vyřešena silově, nejednalo se o „versailleský diktát“ v pravém slova smyslu, nýbrž o akceptaci statu quo na východě.⁸

Východní Halič a západní Volyň tvořily třetinu rozlohy mnohonárodnostní polské republiky. Přes čtyři miliony Ukrajinců tvořilo 66 procent obyvatelstva těchto teritorií, ovšem počty v odborné literatuře značně kolísají.⁹ Českému čtenáři dostupný překlad *Dějiny Ukrajiny* Oleksandra Bojka hovoří o 5,6 mil. Ukrajinců a 2,2 mil. Poláků k roku 1931; dokonce i tyto údaje se ovšem setkávají s kritikou.¹⁰ Druhá Rzeczpospolita se zavázala respektovat menšinová práva v Rize, ve Versailles a k těmž svolila v březnu 1923 na konferenci velvyslanců Společnosti národů, jež Varšavě uložila uspořádat v oblasti za 25 let plebiscit.

Ukrajinský nacionalistický kánon spojuje meziválečnou dobu se čtverou *okupací* ukrajinských území. Ale formování integrálního ukrajinského nacionalismu, jenž měl později tak výrazně promluvit do dějin regionu, nepodnítila „okupace“ československá (Podkarpatská Rus) ani rumunská (Bukovina). Rovněž liberální národnostní politika sovětského režimu dvacátých let nedávala mnoho podnětů ke zrodu militantního nacionalismu, naopak vytvářela klamavé zdání, že nejhroší excesy nového režimu odezněly s válečným komunismem a sovětská Ukrajina nastupuje dráhu modernizace a kulturní autonomie. Podmínky pro zrod takového hnutí uzrály na území Polska.

Polsko patřilo k územně nejrozsáhlejším státům tehdejší Evropy, do vínku však dostalo sociální a politické podmínky, jež předznamenávaly jeho pád. Převaha polského živlu se uplatňovala ve velkých městech (Lvov byl většinou polský); země byla z 64 % agrární, zatímco průmysl zajišťovalo jen 17 % obyvatelstva, více než třetina obyvatelstva byla negramotná.¹¹ V tomto tradicionalistickém sociálním prostředí se mělo odehrávat drama polsko-ukrajinského konfliktu, živené hospodářskými krizemi, předlidením a nedostatkem půdy. Výrazná část občanů se neztotožnila se státem, jenž nemínil dodržet ustanovení, k nimž se zavázal na mezinárodním fóru. Název Halič byl oficiálně nahrazován pojmem Malopolsko, přičemž pro její východní, převážně ukra-

věci: *Američané měli vesměs o Ukrajincích tak slabé povědomí jako průměrný Evropan o četných afrických kmelech.* Zůstává tedy faktem v dějinách diplomacie, že ukrajinskou státnost ve své době uznaly pouze Ústřední mocnosti.

8 To konstatuje příhodně SNYDER, Timothy: *The Reconstruction of Nations. Poland, Ukraine, Lithuania, Belarus 1569–1999.* Yale University Press, New Haven & London 2003, s. 140.

9 Poláci při sčítání značně nadsazovali své zastoupení na východě, Ukrajinci je zase namnoze sabotovali. Jisté je, že ti druzí, pohybující se v rozmezí 14 a 17 procent, tvořili nejpočetnější menšinu ve státě, kde podíl menšin byl třicetiprocentní (vedle Ukrajinců zde byli také Židé, Bělorusové, Němci aj.). Statistických variant je v literatuře bezpočet, přikláním se zde k LYTVYN, Volodymyr: *Ukrajina: mířovojenna doba (1921–1938).* Vydavnyčyj dim „Alternatyvy“, Kyjiv 2003, s. 400. Viz též CASTELLAN, Georges: *Histoire des peuples d' Europe centrale.* Fayard, Paris 1994, s. 391.

10 BOJKO, Oleksandr – GONĚC, Vladimír: *Nejnovější dějiny Ukrajiny.* Jota, Brno 1997, s. 108.

11 FEDORČAK, Petro: *Novitnja istorija Polšči XX. stolittja.* Ministerstvo osvity i nauky Ukrajiny – Prykarpatskij nacionalnyj universitet imeni Vasylja Stefanyka, Ivano-Frankivsk 2004, s. 44–45.

David Svoboda

jinskou část byl účelově uplatňován novotvar Východní Malopolsko. Východní kraje byly koncipovány jako surovinový přívěsek „Polska A“, obývaného Poláky. Agrární reforma zvýhodňovala tzv. kolonisty, Poláky odměněné za válečné služby v armádě pozemky na východě.¹² Na práci ve státní správě mohli Ukrajinci zapomenout; v periodě hospodářských krizí tak ztrácela studující ukrajinská mládež naději na budoucnost.

Přesto byla tato neklidná republika na hony vzdálena tomu, co po nástupu Hitlera zuřilo po obou stranách jejích hranic. Šlo o režim zmítaný sociálními bouřemi a politickými zmatky, příliš autoritářský na to, aby byl milován, a příliš málo „fašistický“, než aby si poradil s odstředivými silami.¹³ Také jeho menšinová politika byla proměnlivá a zastánci smírného kurzu na polské straně o sobě dávali jistě slyšet, vždy však tahali za kratší konec. Asimilační koncepce polských národních demokratů (endeků) Romana Dmowského vtiskla státu trvalý ráz i po odchodu strany do opozice. Za těchto okolností byla jako prudká jízda do slepé uličky: náraz do zdi byl jen otázkou času.

Vzpoura sirotků

Bolest z porážky ukrajinského povstání podnítila v Haliči vznik celé skrumáže podzemních nacionalistických iniciativ. Vznikaly nelegální instituce vyššího vzdělávání, odepřeného mladým Ukrajincům polonizovaným školstvím, odbojné tiskoviny burcovaly všechny ponížené, přičemž diskriminace veteránů ukrajinsko-polské války ze strany polské správy se stala mementem, že válka za cíl předešlých let ještě neskončila.¹⁴ V této atmosféře se koncem srpna 1920 na ustavujícím sjezdu v Praze zrodila Ukrajinská vojenská organizace (UVO).¹⁵ Zprvu asi stočlenné těleso, v jehož čele stannul Jevhen Konovalc, první postava panteonu ukrajinského nacionalistického odboje,¹⁶ sdružovalo převážně demobilizované důstojníky a vojáky Ukrajinské haličské

12 BOJKO, Oleksandr – GONĚC, Vladimír: *Nejnovější dějiny Ukrajiny*, s. 110.

13 Je na pováženou, že neudržitelné označení Polska v čase tzv. Pilsudského sanace za režim fašistický, popř. totalitní přežívá dodnes. Viz např. KOVANIC, Jan: *Bandera, Horthy a Doležal. Neviditelný pes* (5. 10. 2010), http://neviditelnypes.lidovky.cz/samanovo-doupe-bandera-horthy-a-dolezal-fc5_doupe.asp?c=A100204_013202_p_doupe_wag. (Pro mladistvou generaci uvádím jedno upřesnění: Od těch nešťastných třicátých let se v české společnosti nacionalistickým diktátorům už tradičně říká „fašisté“, aby se odlišili od německých nacistů) anebo vzdělávací stránky <http://www.dejepis.com/index.php?page=000&kcap=022&pod=3>, potažmo <http://www.studentske.cz/2007/08/pehled-stt-s-totalitn-vldou.html>.

14 VEDĚNĚJEV, Dmytro – JEGOROV, Volodymyr: Meč i tryzub. Notatky do istoriji Služby bezpeky Orhanizaciji ukrajinskych nacionalistiv. *Z archivu VUČK, HBU, NKVD, KHB*, 1998, č. 1–2, s. 366.

15 O čase vzniku této organizace dosud panují nejasnosti; setkáváme se i s datací mnohem pozdější (přelom let 1920/21, rok 1921). Jisté je, že v Praze zasedali tehdy představitelé ukrajinských vojenských organizací a že směrem k demobilizovaným Ukrajincům internovaným v polských i zahraničních střediscích zazněla výzva k návratu domů a přípravě rezistence. Viz DARBOVANEC, Oleksandr: Orhanizacijni počatky UVO ta formuvannja jiji struktury (1920–1922). In: *Ukrajinskij vyzvolnyj ruch*, 2007, č. 11, s. 25.

16 Jevhen Konovalc (1891–1938) byl roku 1915 v ruském zajetí jako voják rakousko-uherské armády. Po útěku do Kyjeva r. 1917 organizoval Haličsko-bukovinský pluk Sičových střelců, s nimiž se aktivně účastnil obrany města před bolševiky. Roku 1929 založil Organizaci ukrajinských nacionalistů. Navázal kontakty s rozvědkami Německa, Litvy i Itálie, když počítal s jejich spojenectvím v očekávané válce. Zavražděn v květnu 1938 v Rotterdamu sovětským agentem Pavlem Sudoplatovem.

Dlouhá cesta do lesů

armády, spjaté se ZUNR, vojáky UNR a členy Sičových střelců – někdejšího ozbrojeného sboru vystupujícího v letech války za ukrajinské zájmy v řadách rakousko-uherské armády.¹⁷

Po přechodné internaci v polském zajateckém táboře – zkušenosti, jež sdílely tisíce jeho krajanů ve zbrani po uzavření polsko-sovětského příměří – začal Konovalc s politickou aktivitou. Ta přitom nikdy nepřestala odrážet aktuální politické dění v oblasti. Tak se UVO objevuje v čase, kdy byl odražen pokus Rudé armády proniknout přes Varšavu na západ a sovětizovat Evropu. Ukrajinský odpor musel zohlednit skutečnost, že západní ukrajinská a běloruská teritoria zůstanou v polském držení; zároveň se na polských územích nacházelo přes 30 tisíc internovaných vojáků UNR a další desetitisíce živořily roztroušené v Československu, Rumunsku aj.¹⁸ Polsko se od počátku jevílo jako příznivější varianta: jeho vnitřní režim byl nahlodáván akutní politickou nestabilitou, jež z něj činila méně zlověstného soupeře a skýtala naději, že polský terén poslouží jako shromaždiště budoucí ukrajinské armády, až propukne nanovo válka s uchvatiteli na východě, a ukrajinská otázka se znovu dostane na mezinárodní scénu.¹⁹

První vlna diverzních protipolských akcí se Haličí spontánně prohnala roku 1922, kdy vzplanuly vojenské sklady, byly ničeny telegrafní a železniční spoje, Ukrajinci útočili na majetky polských vlastníků zemědělské půdy a osoby nařčené ze smířlivosti k polským pořádkům. Sám Konovalc trpěl teroristickou činností jako nutné zlo; coby člověk dospívající v civilizovaném Rakousku-Uhersku nikdy neztratil ze zřetele nutnost souběžného politického působení na legální úrovni. Tak se UVO měla stát podzemním doplňkem oficiální ukrajinské politiky. Konovalc byl ochoten podřídit ji exilové vládě ZUNR a ustoupil od toho teprve po názorové neshodě.²⁰

Terorismus jako odpověď na cizí nadvládu nebyl v těchto končinách novinkou. Šlo o zrcadlovou obdobu Bojové organizace Polské socialistické strany, která pod vedením Józefa Piłsudského v letech 1904–1911 spáchala v ruském záboru stovky vražd, bombových útoků a expropriací (moderní eufemismus pro loupežná přepadení), namířených proti carské správě. Těto skupině přitom konkurovaly další podobného druhu; jejich celková bilance mnohonásobně převyšuje tu ukrajinskou.²¹ I s přihlédnutím k legitimitě jejich cílů je proto snad srozumitelnější také zdánlivý paradox, že programem teroristické UVO byla i demokratická a parlamentní Ukrajina. Nemělo to dlouho vydržet.

17 Množství veteránů se nacházelo toho času v československé internaci v Německém Jablonném, Liberci a Josefově. Jako protipolsky naladěný element byli Prahou pokládáni za vítaný instrument pro příměstí střet s nepřátelským Polskem. Proto nepřekvapí místo konání srpnového sjezdu. Viz ZILYNSKYJ, Bohdan: Úprchlíci ze „Stepní Helady“ v srdci Evropy. *Revolver Revue*, 1993, č. 22, s. 250. Tentýž: *Ukrajinci v Čechách a na Moravě 1894–1994*. X-Egem, Praha 1995, s. 22.

18 Údaj převzat z SAVČENKO, V. A.: *Symon Petljura*. FOLIO, Charkov 2004, s. 372.

19 KOVALČUK, Mychajlo: Do pytanja pro dijálnist Je. Konovalcja na čoli UVO j OUN. In: *Ukrajinskij vyzvolnyj ruch*, 2010, č. 14, s. 6; DARBOVANEC, Oleksandr: Orhanizacijni počatky UVO..., s. 26.

20 KOVALČUK, Mychajlo: Do pytanja pro dijálnist..., s. 7–9.

21 PAWLOWSKI, Albert: *Terroryzm w Europie XIX–XX wieku*. Wyższa szkoła pedagogiczna – Lubuskie towarzystwo naukowe, Zielona Góra 1980, s. 108–112. O Bojové organizaci PPS pojednává např. UR-BANKOWSKI, Bohdan: *Józef Piłsudski, marzyciel i strateg*. Tom I. ALFA, Warszawa 1997, s. 111–147.

David Svoboda

Ovšem ukrajinská politika se ve svém celku přikláněla k legálním metodám práce, tím spíše po májovém převratu maršála Piłsudského roku 1926. Návrat mrzutého stárnoucího státníka, odhodlaného zjednat pořádek v zemi zmítané skandály a rozbujelým stranictvím, s sebou nesl významnou změnu v přístupu k menšinám. Znovu totiž ožila Piłsudského stěžejní myšlenka protisovětské federace, doprovázená manifestační ochotou ke kompromisu. Asimilaci národnostní měla vystřídat státní, kladoucí důraz na loajalitu občana ke státu, aniž by mu jako doposud byla vnučována polská národnost.²²

Konovalcovi zde vyvstala mocná výzva. Svět konspirace nyní musel měřit síly s politikou „uhodovců“, tedy demokratů vkládajících důvěru ve smírný postup na legální úrovni. Východiskem muselo být sjednocení roztržštěných nacionalistických sil v jednu ústřední organizaci, spojující otevřenou i subverzivní činnost v zájmu jediného cíle, jímž byla revoluční výchova mas a jejich příprava na včasné osvobozené povstání.²³

Haličští běsi

Konstruktivní politika měla záhy dojít zklamání. Piłsudski ve vztahu k minoritám nepřekročil svůj stín, světová hospodářská krize a mezinárodní napětí zapříčinily, že pojal nedůvěru k jinonárodnímu elementu uvnitř Polska, a opustil tak své federativní krédo – tím spíše, že menšiny se stávaly nástrojem intrik Berlína i Moskvy.²⁴ Světlou, ale k nezdaru odsouzenou výjimku představovalo ve 30. letech působení Henryka Józewského na Volyni s jeho k Ukrajincům vstřícnou politikou. Tak podmínky, které radikální cestě původně věštily nezdar, nakonec překvapivě nahrály nesmířitelným. Ukrajinská mládež, strádající pocitem vykořevení a nezatížená finesami demokratické práce, pěstovanými v konstitučním prostředí habsburského mocnářství pokolením rodičů, se v druhé Rzeczpospolite stávala tvář v tvář ztroskotání politiky kompromisů militantní páteří nacionalistického hnutí.²⁵

Útvar, který stál na konci sjednocovacího úsilí, vzešel v únoru 1929 z kongresu konaného ve Vídni a byl předurčen sehrát klíčovou roli v dějinách regionu. Organizace ukrajinských nacionalistů, do roku 1938 v čele s Konovalcem, působila prakticky celoevropsky a rovněž mezi americkými Ukrajinci, kde sháněla prostředky pro svou existenci.

Ukrajinské dějiny nyní měla určovat organizace, jejímž krédem byl neúprosný boj za vymanění ukrajinských etnických zemí zpod cizí nadvlády a zřízení jednotné Ukrajiny. Celonárodní revoluce pod vedením elitní tajné organizace měla skoncovat s politickými stranami (sama OUN se označovala za hnutí) a nastolit diktaturu vyvolených,

22 BOJKO, Oleksandr – GONĚC, Vladimír: *Nejnovější dějiny Ukrajiny*, s. 111; GRUDZIEŃ, Sebastian: Ruch Slowiański o ukrajinských národních aspiracích v Polsku a Československu 1928–1939. In: ĎURČANSKÝ, Marek (ed.): *Slovanství a věda v 19. a 20. století*. Archiv AV ČR, Praha 2005, s. 137.

23 MOTYL, Alexander J.: *The Turn to the Right. The Ideological Origins and Development of Ukrainian Nationalism 1919–1929*. Columbia University Press, New York 1980, s. 126–127.

24 CASTELLAN, Georges: *Histoire*, s. 398. SSSR chtěl ve 20. letech využít polských Ukrajinců jako můstku k rozšíření revoluce do Evropy. Stalinův zátah na ukrajinskou kulturu ovšem zbyl Ukrajince všech iluzí. CHRUŠLIŇSKA, Iza – HRYČAK, Jaroslav: *Ukraina*, s. 141–142.

25 Životní anamnéza pokolení narozeného počátkem století je na konkrétních příkladech dobře demonstrována v práci ARSENYČ, Petro – FEDORIV, Taras: *Rodyna Banderiv*. Ivano-Frankivsk 1998.

Dlouhá cesta do lesů

to vše s cílem usmířit hospodářské protiklady v zájmu národní solidarity. Základním heslem této otevřeně totalitní organizace bylo spoléhat „na vlastní síly“.²⁶ Formulace, podle níž v běhu revoluce budou všichni okupanti z cílových území odsunuti, mířila proti tamním polským osadníkům, jichž se zde k počátku druhé světové války nacházelo již 300 tisíc,²⁷ v druhém plánu pak proti jakékoli cizí administrativě (československé úřednictvo pod Karpatami samozřejmě nevyjímaje). Tuto revoluci měly zabezpečit jen vlastní ozbrojené složky opřené o masy a cílevědomá spojenecká politika.

Vojenská doktrína se také od počátku těšila intenzivní pozornosti vedení, v tomto směru se hned na jaře 1929 konala konference v Praze a při Krajoové exekutivě – KE (název pro vedení OUN působící v „krajích“, tj. v Polsku, na rozdíl od Provodu – vedení, sídlícího v zahraničí: pozn. aut.) působily vojenské referáty; řeč byla doslova o *povstalecké* armádě coby klíčovém činiteli v revoluci.²⁸

OUN tedy v protikladu k někdejší UVO, izolované a po roce 1923 čím dál méně populární, měla od počátku působit jako agitační centrum obrácené k masám. Do monolitu měla daleko: od počátku se vedl spor o povahu její činnosti. Konovalcovi si ji přál striktně oddělit od bojového jádra, jímž nepřestávala být UVO. Té měla náležet „špinavá práce“ v ilegality, od níž se měla doširoka rozkročená OUN držet zpátky. Naproti tomu haličské členstvo, tvořené výrazně mladší generací, netrpělivě prosazovalo, aby OUN převzala i její teroristické kompetence.

Na každý pád byl příklon k modelu ideologicky disciplinovaného a odhodlaného tělesa nikoli náhodou inspirován úspěchy italského fašismu. Vznik organizace se kryl s dobou, kdy se evropské demokracie potýkaly s vážnými protivenskými. Vývěsní štít fašismu sliboval znejistěným společenstvím jednotu namísto rozvratu a vůli namísto skomírání.²⁹ Zraněné nacionální tužby Ukrajinců nalézaly v tomto ideologickém kadlubu ideální útočiště, což dalo vzniknout svěbytné syntéze hesel a postojů, jakou je poměrně obtížné ideologicky zařadit. Fašistický ráz hnutí by potvrzovala množina atributů jako zvyvání vůdcovského principu, odhodlání skoncovat s politickou konkurencí, do jisté míry snad symbolika vyvedená v červené a černé barvě (tou se ovšem tradičně vykazovali i anarchisté), kult násilí, později obdiv k Hitlerovi a římský pozdrav.³⁰ Jevhen Onackyj, zástupce OUN v Římě, připisoval italskému fašismu hlavní

26 STRUK, Danylo Husar (ed.): *Encyclopedia of Ukraine*. Vol. III., University of Toronto Press Inc., Toronto – Buffalo – London 1993, s. 708.

27 Již v roce 1920 bylo 39 % nově rozdělených pozemků na Volyni a v Polesí přiděleno polským veteránům a ve východní Haliči celkem 200 tis. ha drobným polským zemědělcům ze západních oblastí. Ve 30. letech vzrostl počet Poláků na těchto územích o 300 tisíc. MAGOCSI, Paul Robert: *A History of Ukraine*. University of Washington Press, Seattle 1997, s. 585–586. Viz též DEREVINSKYJ, Vasyl: *Polske pytanja v etnonacionalni konceptii OUN*. In: *Ukrajinskijj vyzvolnyj ruch*, 2008, č. 12, s. 169.

28 BEDRIJ, Anatol: *OUN i UPA*. Ukrajinska centralna informacijna služba, Nju Jork – London – Mjunchen – Toronto 1983, s. 5–6. Československé bezpečnostní složky bedlivě sledovaly činnost OUN na našem území, jež pro ni mělo značný strategický význam. SVOBODA, David: *Boj o cizí duši. Ukrajinství a ukrajinský nacionalismus v české reflexi 1900–1938*. Disertační práce. FHS UK, Praha 2007, s. 169–172.

29 Např. JOHNSON, Paul: *Dějiny 20. století*. Rozmluvy, Praha 1991, s. 104–105. Evropa „šla doprava“, pravicový radikalismus představoval neurotickou odpověď na hrozbu bolševizace. Slova obdivu měl pro antikomunistu Mussoliniho i Winston Churchill.

30 ZAJCEV, Oleksandr J.: *OUN i avtorytarno-nacionalistyčni ruchy mižvojennoji Jevropy. Ukrajinskijj istoričnyj žurnal*, leden–únor 2012, č. 1, s. 89.

David Svoboda

zásluhu na vzniku ukrajinské organizace obdařené železnou hierarchií a disciplínou. Ale již Mykola Sciborskýj, nadaný novinář a ideolog OUN, varoval ve své *Kritice fašismu* před přejímáním cizích vzorů: OUN se nesmí vystavovat podezření, že slouží cizím zájmům.³¹

OUN se jasněmu zařazení vymyká právě pro ustavičné tápání a nevyhraněnost kréd jejích předáků. Zcela „nefašistické“ rozpaky panovaly nad otázkou imperialismu (má jít budoucí Ukrajina za meze etnického osídlení?), nad podobou politického systému znovuzrozené země (nechyběly úvahy o vhodnosti prezidentského systému po vzoru USA). Sám „vůdce“ Konovalec před vůdcovským kultem v roce 1932 varoval.³² Ideová nepevnost ukrajinského nacionalismu způsobovala, že jeho postoje byly určující měrou utvářeny událostmi evropské politiky. Po roce 1933 měl dozajista výrazně blíže k hnutím fašistického typu a zesílil i antisemitský tón – ovšem jen do doby, než se Piłsudski takticky sblížil s Třetí říší – tehdy se objevila i kritika Hitlerova rasismu.

Duch doby stál v každém případě proti stoupcům uměřenosti. Posun maršálova režimu doprava nahrával nesnášenlivosti v ukrajinském táboře a vyvolal počátkem 30. let mocnou vlnu politického násilí páchaného OUN, jehož oběťmi se valnou měrou stávali přímluvcí polsko-ukrajinského smíření. Stalinský hladomor, první evropská genocida moderní éry, jenž si především na Ukrajině vyžádal miliony obětí, nevzbudil žádnou reakci mocností, zato přispěl k barbarizaci dobové mentality, pocitu, že svět je řízen násilím bez pravidel.³³ Tato událost zároveň posvěcovala přesvědčení OUN, že Moskva je hlavním nepřítelem ukrajinské věci. Její časová shoda s nástupem hitlerismu v Německu vycházela vstříc maximě formulované na zakládacím vídeňském sjezdu: OUN bude spolupracovat s každou zemí, jež je nepřítelem okupantů Ukrajiny.

Vazba na Německo ovšem předcházela vzniku OUN i nacistickému režimu. Navazovala na tradice roku 1918, značné intenzity dosáhla již za časů Výmarské republiky ve 20. letech. Konovalcovým partnerem zde byla armádní rozvědka Abwehr, jež cenné výzvědné služby UVO honorovala značnými finančními částkami.³⁴ Přes trvalost přízně věnované Německu nebyl tento vztah prost zvrátů a přechodných odcizení. OUN brala zavděk i ostatními „nepřáteli okupantů“. Rozvíjela čilé styky s Japonci a Litev-

31 Tamtéž, s. 90–91. Viz ONACKYJ, Jevhen: *U vičnomu misti: Zapysky ukrajinskoho žurnalista*. Sv. 3 (1933). Toronto 1985. Onackyj si ovšem na tento vstup stěžoval u vůdce a Sciborskýj musel přilézt ke křížku; později již neváhal projevovat sympatie k nové ideologii, byť se mu zajídalo, že diktatura je Hitlerovi i Mussolinimu *ultima ratio*; ukrajinským nacionalistům by měl na srdci ležet národ sám o sobě.

32 Tamtéž, s. 95. Systémy fašistického typu vznikají a zanikají se svými charismatickými zakladateli. Zůstává důležitou markantou OUN, že v jejím čele oproti italskému a německému vzoru nestál neomylný ideolog a charismatický velekněz. HRYČAK, Jaroslav: *Narys istoriji Ukrajiny. Formuvannja modernoji ukrajinskoji nacii XIX–XX stolittja*. Vydavnyctvo Heneza, Kyjiv 2000, s. 208.

33 OUN na událost živě reagovala osvětou i terorem (zavraždění pracovníka sovětského konzulátu ve Lvově v roce 1933). STASJUK, Oleksandr: Orhanizacija ukrajynskych nacionalistiv i holodomory. *Ukrajinoznavčij studijij*, 2009, č. 10, s. 172. Tehdejší postoj světové veřejnosti připomíná jakousi koalici mlčících. Pokud se o hladu psalo, zůstával zcela stranou jeho umělý charakter. Stalinovu genocidu v něm rozpoznalo nemnoho zasvěcených. SNYDER, Timothy: *Bloodlands. Europe between Hitler and Stalin*. Basic Books, New York 2010, s. 56–58.

34 VEDĚNĚJEV, Dmitrij: *Odisseja Vasilja Kuka. Vojenno-političeskij portret posledněgo komandujuščego UPA*. Vydavnyctvo „K.Y.S.“, Kyjiv 2007, s. 36–37.

Dlouhá cesta do lesů

cům, po polsko-německém sblížení roku 1934 jediným spolehlivým spojencům, dokonce zpravodajsky zdatná UVO posloužila vyzrazením polských útočných plánů.³⁵

Avšak Německo, živá připomínka versailleských křivd, představovalo již od 20. let jedinou sílu schopnou a odhodlanou zvrátit poměry na východě. Východní směřování jeho ambicí rezonovalo s předešlou válkou. Ukrajínští nacionalisté nebyli rozhodně jediní, kdo podcenil, že k němu Hitlera nyní motivovala zlověstná rasová ideologie.³⁶ Jasnozřivost se nicméně zračila v jejich strategických úvahách: od počátku vedení počítalo s vypuknutím velkého válečného konfliktu. Přípravy na válku spojovaly všechny tehdejší totalitní proudy, byť každý do nich promítal svou vlastní věrouku. Italský fašismus velebil výbojně násilí. Téma nového imperialistického střetnutí rozvíjel již Lenin a vrcholilo stalinskou kolektivizací. Když Hitler zvedl tuto rukavici, dostávala evropská situace jasné kontury. Demokracie bezděky přitakávaly těm, kdo v nich viděli slepé rameno dějinného vývoje. Slabost vlád lidových front, Francovo vítězství ve Španělsku a morální fiasko Mnichova nepřipouštěly pochybnost, kdo bude určovat běh událostí. Siroťci našli svůj domov ve znovuzrozeném Německu.

Na světě odjakživa působily spiklenecké a revoluční organizace, jež citelně zasahovaly do života společnosti. Fakt, že podobný spolek mohl tak dramaticky poznamenat osudy mnohamilionového společenství, patří přesto k zajímavostem soudobé ukrajinské historie. Nabízí se srovnání s ruskými bolševiky a tím se zdaleka nevyčerpávají dějinné paralely, kdy malá odhodlaná skupina převzala dějinnou iniciativu. OUN naproti tomu byla od počátku zcela nedotčena parlamentními procedurami, třebaže polské podmínky to navzdory všem limitům umožňovaly. V ukrajinské společnosti zaujímal s necelými 20 tisíci aktivistů nepatrné místo. Pokud by Konovalec prosadil svou, mohla nepochybně jako legální záštita existovat v symbióze se svou bojovou složkou UVO, tak jako irská Sinn Féin zaštiťovala Irskou republikánskou armádu. Jenže nacionalisté působící v „krajích“ ušli již velký kus cesty směrem k extremismu na to, aby mohli změnit směr. Veškeré zdání legálnosti bylo odvrženo jako smrtelný hřích a KE se rozhodla pro teror v rozporu s míněním Provodu.

Je třeba umenšit dojem, že OUN byla vlajkovou lodí ukrajinské politiky. Tehdejší ukrajinské politické myšlení nabízelo mnoho východisek a Ukrajinci v Polsku volili ve značném množství odlišné politické varianty. Ukrajínští národní demokraté (UNDO mělo s polskými jmenovci ovšem společný jen název) reprezentovali jádro legální politiky, rozvíjelo se, navzdory všem úskalím, ukrajinské družstevnictví a rusofilské nálady nepřestaly trvat ani po hrůzném scénáři v SSSR.³⁷ To, že dnes všechny tyto jevy zaujímají v učebnicích vedle OUN jen okrajové místo, je zásluhou adaptability radikálů na nastupující válečné poměry. Za normálních poměrů tomu bývá naopak. Ale pro normalitu poměrů udělal pramálo i polský režim; v jistém smyslu mu nacionalisté mohli být vděční za neocenitelnou průpravu do příštích bojů.

35 Tamtéž, s. 37.

36 Churchill měl pochopení pro část německého revizionistického programu. Pro způsob, jakým resuscitoval Německo, byl ochoten Hitlerovi přiznat státnickou velikost. CHURCHILL, Winston Spencer: *Great contemporaries*. Butterworth, London 1937, s. 268.

37 SNYDER, Timothy: *The Reconstruction*, s. 152.

David Svoboda

Když si Hitler se Stalinem na podzim 1939 rozdělili Polsko, měli již nacionalisté za sebou první zatěžkávací zkoušku ukrajinsko-německé spolupráce. Poté, co Konovalce roztrhala v květnu 1938 v Rotterdamu bomba podstrčená sovětským agentem Pavlem Sudoplatovem, začaly dějiny ukrajinského nacionalismu nabírat překotný spád. Podkarpatská Rus měla být prvním milníkem na cestě ke sjednocené Ukrajině. Ukrajínští nacionalisté v pomnichovských měsících pod kuratelou německé rozvědky horečně připravovali vyhlášení samostatnosti na půdě nejvýchodnější provincie rozkládajícího se Československa. Ale tato naděje vyzněla do ztracena, když do oblasti se svolením Berlína vpochodovala maďarská vojska.

Podkarpatské fiasko bylo přestupní stanicí k událostem mnohem většího významu. Teprve v srpnu 1939 zaujal místo zesnulého vůdce jeho přítel Andrij Melnyk.³⁸ Volba noblesního muže, jemuž se blížila padesátka, v předvečer největších pohrom, jaké kdy Ukrajinu postihly, měla dodat organizaci uměřenější tón a vymanit ji z izolace, do jaké se v důsledku své vyhraněnosti a polských protiúderů v haličském prostředí dostala. Konzervativní a zbožný Melnyk do jisté míry tíhnul k Mussoliniho režimu, teorie i praxe novopohanského hitlerismu se mu jako člověku starých mravů zajíдалy. Jako takový působil v řadách totalitního hnutí, jež vzývalo mystický koncept národa, poněkud kontrastně.³⁹

Od jara 1939 se podzemí připravovalo na vypuknutí německo-polské války. Ukrajinská otázka, těsně svázaná s osudy Polska, již stála v popředí zájmu evropského tisku. Bylo nabíledni, že Hitler bude muset tento činitel zahrnout do svých strategických počtů, a možností se nabízela celá škála (ta prvotní z počátku roku dokonce předpokládala německo-polskou koalici proti Stalinovi).⁴⁰ Úměrně tomu klesala váha a autorita demokratických ukrajinských stran. UNDO bezmocně přihlíželo soumraku německo-polské spolupráce a zachovávalo věrnost Varšavě, kdežto zahraniční Provid si nalhával, že Hitlerův podkarpatský přemet byl pouze vynucen snahou připoutat Budapešť k Ose, a plánoval v jednáních s Abwehrem velké ukrajinské povstání v čase polské kampaně. Domácí fronta OUN se naopak semkla tím těsněji kolem základního kréda organizace – spoléhat sami na sebe.⁴¹

Pnutí zavinené Hitlerovými cynickým kalkulem se promítlo do vnitřního chodu organizace. Nejde jen o naznačenou epizodu v podhříbí Karpat, ale o gradaci „velké“ politiky, jaká provázela poslední dny polské republiky. Zatímco Provid již dychtivě rozděloval ministerské funkce v očekávané západoukrajinské vládě, KE žádala ujištění, že Berlín vypoví dohody se Stalinem a uzná ukrajinskou státnost. Ve výsledku vypuklo ozbrojené vystoupení bez konzultací s Wehrmachtem a postrádalo masový

38 Andrij Melnyk (1890–1964), vůdčí postava ukrajinského nacionalistického tábora. Za první světové války sloužil jako důstojník u Sičových střelců. Muž, jenž si pro své gentlemanké způsoby vysloužil přezdívku Lord Melnyk, byl zakládajícím členem OUN, v meziválečném Polsku neunikl vězňeni. 30. léta prožil v politické pasivitě, v srpnu 1939 byl na II. kongresu OUN v Římě nečekaně zvolen do jejího čela. Od r. 1940 zůstal v čele křídla OUN nazvaného podle jeho osoby melnykovci. Za války byl krátce vězněn Němci. Dožil v lucemburském exilu.

39 ARMSTRONG, John A.: *Ukrainian Nationalism*. Columbia University Press, New York – London 1963, s. 37–38.

40 SNYDER, Timothy: *Bloodlands*, s. 113.

41 HAVRYŠKO, Marta: Problema ukrajinskoho povstannja v Halyčyni naperedodni nimecko-polskoji vijny 1939 roku u vizijach ukrajinskoji hromadskosti. In: *Ukrajinskijjyj vyzvolnyj ruch*, 2010, č. 14, s. 75–78.

Dlouhá cesta do lesů

charakter, neboť většina Ukrajinců zachovala loajalitu k polskému státu. Dichotomie mezi OUN a zbytkem společnosti se nicméně zmenšovala, tak jako se politika přesouvala z veřejných fór do lesů a skrýší. A v nich se shromažďovali ti, jimž se z Melnykova diplomatického poklonkování Němcům již zvedal žaludek.

Válka před válkou

Novou etapu činnosti OUN, provázanou s aktivizací ukrajinského ozbrojeného odboje, zahájila parcelace etnicky ukrajinských oblastí dvěma totalitními mocnostmi. V této části Evropy se protínaly jejich utopické projekty: Hitlerův záměr učinit z Ukrajiny laboratoř rasového osídlenectví a Stalinovo kolektivizační drancování. Zatímco o Stalinově genocidním imperialismu nebylo nejmenších pochyb, nejhorší zvěrstva nacionálního socialismu se zde měla teprve odehrát. Zdálo by se, že Stalinův zábor zde vyvolá zděšení, reakce OUN ovšem nebyla jednoznačná. Což nebyl spojením ukrajinských zemí (Bukovina přibyla o rok později) nakonec naplněn důležitý předpoklad k budoucí nezávislosti? Platonická deklarace sjednocení UNR a ZUNR v jeden celek z roku 1919 došla naplnění, byť pod kuratelou smrtelného nepřítele.⁴² Moskva tu pod heslem osvobození spřízněných národů od polského jařma podporovala ukrajinizaci, ničila dosavadní veřejné struktury a deportovala předválečné elity (převážně Poláky, ale nešetřila ani Ukrajince a Židy). Z předválečných stran si svou síť uchovala jediná OUN, adaptovaná na život v ilegalitě.⁴³

Polský úděl byl v tomto období krutý bez výjimek na obou stranách rozdělené Evropy. Nynější porobitelé neměli s Polskem sofistikovanější plány než jeho zničení. Být Ukrajincem v Generálním gouvernementu mezitím neznamenal jen bezpečnou šanci na přežití, ale mnohdy i kariéerní postup. Němci uměle rozdmýchávali mezietnickou nevráživost tím, že Ukrajincům vytvářeli na úkor ostatních lepší podmínky ve školství, přidělovali jim podniky po deportovaných Židech, zřizovali ukrajinské policejní síly. Léta 1939–1940 byla slavností totalitarismu; po pádu Francie dělil poslední výspu evropské demokracie od zbytku pokořeného kontinentu Lamanšský průliv. Ve finální konflikt Hitlera se Stalinem nedoufali nyní jen antifašisté – na srdci ležel i těm, kdo v Hitlerově protibolševickém tažení viděli jedinou šanci na vzkříšení suverénní Ukrajiny.

V očekávání velkého zvratu se vyostřovaly programové rozpory uvnitř nacionalistického tábora. V únoru 1940 se v Krakově vydělilo křídlo nespokojených s vedením bohabojného Melnyka a jeho konzervativních spolupracovníků. Tvořili je mladí technici revoluce, mnozí z nich byli v září 1939 vysvobození z polských žalářů, kde prodělali zocelující zkušenost, a nyní se hlásili o svůj díl. Podobná štěpení jsou politice vlastní a nelze je chápat jako explicitní svědectví o nesvornosti ukrajinského společenství. Nešťastným koloritem rozkolu, který se výrazně zařadil do slovníku ukrajinského pojmosloví 20. století, bylo však trvalé bratrovražedné násilí, v němž měla vrch

42 SLYVKA, Jurij: UPA i ukrajinsko-polske protystojannja. In: *Ukrajinskej vyzvolyjnyj ruch*, 2003, č. 2, s. 114–115.

43 *Orhanizacija Ukrajinskych nacionalistiv i Ukrajinska povstanska armija. Fachovyj vysnovok robočoji hrupy istorykiv pry urjadovij komisiji z uvčennja djalnosti OUN i UPA*. Naukova dumka, Kyjiv 2005, s. 4.

David Svoboda

zejména odštěpenecká frakce a jehož stín zasahoval do života diaspory po dlouhá poválečná desetiletí. Ať již jde o občanské konflikty na palestinských či kurdských územích či o krátkou válku v Irsku dvacátých let, setkáváme se s takovými scénáři v prostředí politicky nevyzrálém, náchylném k anarchii a nestabilitě. Schizma nezpůsobila zlovůle jednotlivců, bylo skryto v samotných základech organizace (vzpomeňme na zásadní různice mezi Provodem a KE v otázce teroru), Konovalc je předjímal, ale tlumil svou autoritou.⁴⁴

Revoluční OUN, jak se nová organizace nazývala, odřekla poslušnost dosavadnímu Provodu a zvolila si vedení nové, jehož hlavou se stal jedenatřicetiletý Stepan Bandera.⁴⁵ Nemohla volit příznačněji. Muž vysoký zhruba 155 centimetrů od mládí pokoušel své meze (s bolavými zuby navštěvoval vesnického kováře nikoli z nezbytí, ale pro způsobenou bolest, kterou rád překonával, a spával na holé podlaze), k čemuž mu okolnosti jeho zrání poskytovaly podmínky více než příhodné. Bandera, syn řeckokatolického duchovního, aktivně činného v osvobozeneckém hnutí, ve svém životě nepoznal nic než konspirativní přítmi prosvěcované nacionalistickým zápalem. Proniknout do tajů jeho osobnosti se stěží kdy podaří: většinu pramenů tvoří vzpomínky sympatizantů z odboje, pro něž bylo překrucování a zastírání druhou přirozeností; platforma odpůrců jistě není o nic věrohodnější.⁴⁶ Není v tom odsudek, prohlásíme-li však, že tyto taje nelze přeceňovat. Banderova výlučnost nepřesahuje provinční hranice západní Ukrajiny. Šlo o odříkavý schizotymní typ romantika-teroristy, plně realizovaného v prostředí negujícím vnucené pořádky a v tomto smyslu konformního s mýty své domovské society, zároveň jistě nepostrádajícího šarm a přesvědčovací schopnosti (svou autoritu nemohl budovat jen silou a pohrůžkami).⁴⁷ Imponuje svou odvahou, odolností, organizačním talentem, ovšem byl služebníkem věci formulované přírodou a historií, nad níž se nehodlal povznést a popatřit nově. Snil o velké revoluci inspirované duchem stepního kozáctva, jež vyrve Ukrajinu z jejích okovů (Poláci, posedlí vlastními martyrologickými obrazy, byli těmi posledními, kdo směl takové vize odmítat jako divoké blouznění),⁴⁸ a svůj postoj k pacifismu v mládí demonstroval zamotaný do prostředla ve větvích stromu, kde k velikému pobavení druhů napodoboval opici – takto Mahátmu Gándhího, ve své době věhlasného svou protibritskou

44 Taktyka i strategija ukrajinských nacionalistů na počátkovém etapi druhoji svitovoji vijny, s. 18–19, <http://www.history.org.ua/LiberUA/Book/Upa/1.pdf>.

45 Stepan Bandera (1909–1959) je klíčovou postavou ukrajinského osvobozeneckého boje 20. století. Narodil se v Haliči, od mládí byl činný v nacionalistickém hnutí. V letech 1934–1939 vězněn, od r. 1940 v čele revoluční OUN (zvané též banderovci). Po prohlášení ukrajinské samostatnosti v r. 1941 internován Němci v Sachsenhausenu, propuštěn r. 1944. V exilu střídal místa pobytu a stanul v čele zahraniční sekce OUN (ZČ OUN). CIA v něm viděla extremistu a bránila se jeho vycestování do USA, britská rozvědka naopak o Banderu projevovala zájem. V roce 1959 byl zavražděn v Mnichově agentem KGB Bohdanem Stašynským.

46 Edward Prus (*Stepan Bandera (1909–1959). Symbol zbrodni i okrucenstva*, Wydawnictwo „Nortom“, Wrocław 2004, s. 17) s odkazem na sovětskou literaturu líčí Stepana Banderu jako zakomplexovaného surovce, jež se v dětství vyžíval v trýznění koček.

47 Snad postačí z chvalořečných spisů uvést alespoň BURNAŠOV, Gennadij: *Lycar velykoji ideji*. Vydavnytvo „Nova Zorja“, Ivano-Frankivsk 2004.

48 Bandera – romantyczny terrorista. Rozmowa s Jaroslawem Hrycakiem. *Gazeta wyborcza*, 10. 5. 2008. <http://wyborcza.pl/2029020,86758,5198591.html>

Dlouhá cesta do lesů

politikou nenásilí. Neuměl si (a nelze mu to snad zazlívát) představit, že symbolem pádu komunismu nebude jednou samopal, ale právě kulatý stůl.⁴⁹

Banderovy protistátní aktivity měl roku 1935 nadobro ukončit výrok polského tribunálu korunující úspěšné tažení proti strukturám OUN v důsledku atentátu na její nejslavnější oběť – ministra vnitra Bronislava Pierackého. Obžalovaní snad mohli mluvit o štěstí – rozsudek smrti byl na nátlak veřejnosti změněn na doživotí. Pád republiky zastihl Banderu v táboře Bereza Kartuzska, umístěném v běloruských mokřadech a proslulém tvrdými podmínkami, jež zde panovaly.

Členové revoluční OUN(-r) nebo častěji banderovci (OUN-b – k ukrajinské tradici patřilo přezdívat politickým směrům jmény jejich zakladatelů) zazlívali svým nedávným představeným lokajskou věrnost Říši, která se v září 1939 již podruhé otočila zády k jejich pokusu o suverénní ukrajinský útvar. Nemínili brát ohledy na finesy německo-sovětského dorozumění, politiku poslušného děcka chtěli nahradit nespoutaností myšlenky i činu. Také proto ustavičně korzovali přes hraniční pásmo, s oblibou sváděli přestřelky s oddíly NKVD a líbánky dvou diktátorů se hotovili narušit novým povstáním v sovětském záboru.⁵⁰ Na svou stranu strhli většinu haličské mládeže, melnykovci zde však rovněž nezůstali bez podpory, navíc jim patřily sympatie převážně části mladých ze Zakarpatí a Bukoviny.

Čelní střet obou vůdců se odehrál v dubnu 1940 poblíž Říma, kde Bandera Melnyka zpupně požádal o předání vlády nad OUN na základě rozhodnutí krakovské konference.⁵¹ Místo toho byl „předán“ revolučnímu tribunálu. Bandera odcestoval samozřejmě po svých – vnitřní zákony OUN byly vynutitelné jen zbraněmi, jejichž síla se měřila v okupovaném Polsku. V důsledku sektářského násilí zahynulo do července 1941 na 400 melnykovců a asi 200 banderovců.⁵²

Tato malá válka trvala na pozadí příprav největšího válečného tažení v historii lidstva. Ještě než svět začal tušit Hitlerův úmysl, daly se do chodu přípravy na velké protisovětské finále. Mnoho Ukrajinců prošlo v Říši včetně Rakouska pod egidou Wehrmachtu a Abwehru výcvikem pro práci v pomocné policii, jako diverzanti, výzvědné kádry a tlumočníci. Obě frakce vyvíjely snahu zajistit si touto cestou vliv na nastávající běh událostí a každá po svém spojovala s výcvikem naděje, že z pomocných jednotek vyroste bezprostředně před útokem armáda nezávislé Ukrajiny, spojená s Německem ve společné křížové výpravě. Němci k podobným očekáváním nezavdali žádnou příči-

49 HRYCAK, Jaroslav pro MIŠČENKO, Maša: Superečlyvyj heroj Bandera: pysav zuchvali lysty Hitleru i zbytkuvavsja z Handi. *Unian*, 1. 1. 2013, <http://www.unian.ua/news/544561-superechlyviy-geroy-bandera-pisav-zuhvali-listi-gitleru-i-zbitkuvavsya-z-gandi.html>.

50 Sověti pokus včas odhalili, v létě 1940 bylo za chystané povstání zatčeno OUN 35 tisíc lidí. VEDĚNĚJEV, Dmytro – JEGOROV, Volodymyr: Meč i tryzub, s. 383. Vzdor tomu zde působilo na 3300 buněk OUN o 20 tisících bojovníků. ANDRUCHIV, Ihor: Podiji na stanislavščyni v perši dni nimecko-radjanskoji vijny. *Krajeznavstvo*, 2011, č. 2, s. 59.

51 Římský sjezd 1939 byl banderovci prohlášen za neplatný. Každá strana sporu ovšem nabízí vlastní verzi dialogu, liší se značně i chronologie této komunikace. Detailně viz ARMSTRONG, John A.: *Ukrainian Nationalism*, s. 58–60. O problému obecně KOSYK, Volodymyr: *Rozkol OUN (1939–1940): zbirnyk dokumentiv*. Lvivskij nacionalnyj universitet im. I. Franka, Lviv 1999.

52 Tento poměr ztrát snad dobře ilustruje, která skupina byla příčinlivější. VEDĚNĚJEV, Dmitrij: *Odisseja Vasylja Kuka*, s. 50. Nelze ani vyloučit, že spor byl přizívován sovětskou rozvědkou.

David Svoboda

nu: v únoru 1941 na srazu Walthera von Brauchitsche, Wilhelma Canarise a Banderu padla dohoda o důstojnických kurzech pro osm stovek ukrajinských kandidátů. Ukrajinská armáda neměla zjevně překročit meze pomocných jednotek, přiřazených ke speciálnímu oddílu Abwehru, to si ovšem radikálové nepřipouštěli.⁵³

Tak se zjara objevily pojmy Nachtigall a Roland coby krycí jména pomocných batalionů s německým velením a ukrajinským mužstvem, jako síly mající napravit nezdařilou generálku ze září 1939. V těchto Družinách ukrajinských nacionalistů převládal vliv OUN-b, avšak v Rolandu nechyběli ani stoupcí exilové UNR a melnykovci. Nebudeme se zdržovat organizačními podrobnostmi tam, kde vyniká politická stránka věci: banderovci příznačně v této souvislosti prováděli navzdory své protiněmecké rétorice nábor v součinnosti s velením Wehrmachtu.

Nabízí se proto otázka, jaký byl přes veškerý humbuk mezi oběma znesvářenými stranami rozdíl. Náznornými jsou zde memoranda, která každá z nich adresovala nejvyšším místům Říše, aby se ujistila o pravých záměrech budoucích osvoboditelů Ukrajiny. OUN-m Berlín seznamovala s vizí Ukrajiny prostírající se od ústí Dunaje ke Kaspickému moři. Země měla přijmout německý politický model, byť Melnyk, jenž současně pobízel nacisty, aby v zájmu etnické sourodosti Ukrajiny přikročili k deportacím cizorodých populací a opačně Ukrajinců ze vzdálenějších oblastí, dával najevo své srozumění s jejím semisuverénním postavením.⁵⁴

Banderovo pozdější memorandum vedle toho vynikalo zpupností. Ujišťovalo Němce oddaností, ale výhrůžně dodávalo: Pakliže německá vojska budou na Ukrajině vítána, může se to rychle změnit, pokud se ukáže, že jim neleží na srdci vznik ukrajinského státu. Otázce hranic se vyhnulo, ale upozorňovalo, že suverenita Ukrajiny je ve vlastním zájmu Německa. Ukrajina se vzhledem ke svým proporcím nespokojí se statutem „trpaslíků“, jakými byly Slovensko a ustašovské Chorvatsko. Prorocky se zde upozorňovalo, že východu nelze vládnout pouhou vojenskou silou v a zcela správně banderovci v této souvislosti vyzdvihli obmyslnou přitažlivost stalinského slovanského nacionalismu nebo tzv. sovětského vlastenectví.⁵⁵

Na Ribbentropově ministerstvu vyvolal takový tón pobouření. Uvážíme-li nicméně, že přezíravý Berlín nechal obě memoranda bez odpovědi, pak banderovci se alespoň čitelně vyprofilovali. Právě tato arogance vlastní mladým extrémistům předem vylučovala, aby se stali úslužným nástrojem nacistů. V tom byla jejich přednost, ale paradoxně i moment, který z nich na rozdíl od uvážlivých stoupců Andrije Melnyka činil fanatickou, ke všemu odhodlanou sílu. Historik Oleksandr Zajcev po poctivé analýze staví Banderovo hnutí ideologicky do sousedství chorvatských ustašovců.⁵⁶ A skutečně – v dubnu 1941, bezprostředně po vzniku satelitního Chorvatska, v němž

53 *Orhanizacija Ukrajinskych nacionalistiv*, s. 6, 8.

54 FILAR, Wladyslaw: *Wolyn 1939–1944. Eksterminacja czy walki polsko-ukraińskie*. Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2003, s. 58; *Orhanizacija Ukrajinskych nacionalistiv...*, s. 8; KOSYK, Volodymyr: *Ukraina v drubij svitovij vjini u dokumentach: zbirnyk nimeckych archiivnych materialiv*. Tom 1. Lvivskij deržavnyj universytet im. I. Franka, Lviv 1997, s. 10.

55 Tamtéž, s. 63. O sovětském patriotismu píše zkraje své Stalinovi nakloněné knihy ROBERTS, Geofrey: *Stalinovy války*. BB/art, Praha 2008, s. 44–48.

56 ZAJCEV, Oleksandr J.: OUN i avtorytarno-nacionalistyčni ruchy, s. 100.

Dlouhá cesta do lesů

vidělo předzvěst samostatné Ukrajiny, zaslalo vedení OUN-b Ante Paveličovi srdečnou zdřavici.⁵⁷ Téhož měsíce OUN-b na II. velkém kongresu v Krakově prohlásila usnesení z Říma 1939 za neplatná, čímž byl rozkol dovršen i po formální stránce. Budoucí Ukrajině měl vládnout vůdčí aktiv OUN-b (nakonec ve shodě s tehdejší evropskou módou), *formou řízení státu musí být politicko-vojenská diktatura OUN*. OUN-b nezůstala svému totalitnímu ladění nic dlužna: *Naše vláda musí být strašná... Žádnému rozkazu se nesmí odmouvat, ale ihned se vykoná. Kodexem je vlastní národní svědomí.*⁵⁸

Svátek marnosti

Od prvních chvil německo-sovětské války spěchaly za německými vojsky tzv. expediční skupiny (*pochidni hrupy*) složené z aktivistů obou proudů OUN. Za společným cílem se skrýval současně úporný konkurenční boj. Započaly dostihy v obsazování postů místní samosprávy a v agitaci za ukrajinskou myšlenku. Obě strany ještě tonuly v nejistotě co do německých plánů, banderovci ale nebyli z těch, kdo čekají s rukama v klíně. Jejich zpravodajská služba (obávaná Služba bezpečnosti – SB) se měla stát státem ve státě a zamezit veškerým opozičním iniciativám.⁵⁹ Borys Levyckyj⁶⁰ tak jako jiní jim kladl za vinu, že na území vyrvaná bolševikům exportovali svou frakcionářskou mentalitu a intoleranci.⁶¹

Byl zde ovšem problém: kocour nehodlal souboji myši přihlížet. To vyšlo najevo dříve, než Němci sami zamýšleli, když OUN-b přistoupila k přelomovému činu, jímž bylo prohlášení o obnovení ukrajinské státnosti, přečtené večer 30. června 1941 v osvobozeném Lvově Banderovým zástupcem Jaroslavem Steckem.⁶² Mnozí Ukrajinci tuto událost sakralizují jako rozhodné vyjádření národní vůle ke svobodě. Ač v principu nelze zpochybňovat morální legitimitu takového požadavku, jeho forma byla v každém případě projevem hazardérství a jistého avanturismu.

Doposud hladká spolupráce s německými armádními kruhy Banderovo křídlo ujistila, že podnik nenarazí na větší překážky. Sázeli na moment překvapení, jenž zajistí OUN-b převahu nad politickými protivníky, vládnoucí kruhy Říše postaví před hotovou věc a v nejhorším je příměje ukázat svou pravou tvář. Stalo se samozřejmě to druhé. Němci v podobném gestu viděli zradu (nebylo s nimi nijak předjednáno), taktéž vůle širšího haličského společenství zůstala opomenuta a množství veřejných osobností bylo do vlády jmenováno prostě bez svého souhlasu.⁶³

57 Interview s Borysem Levyckým. *Dialoh*, 1979, č. 2, přetištěno In: *Strajk. Nacional-trudovij žurnal*, <http://ntz.org.ua/?p=2106>. Borys Levyckyj (1915–1984), novinář a politik socialistického zaměření, původně člen OUN, po vypuknutí německo-sovětské války člen demokratické skupiny kolem Ivana Mityrnyh, s nímž spoluzakládal krátkodechou Ukrajinskou lidově demokratickou stranu. Po válce vystoupil z OUN a prosadil se na poli sovětologie. Zemřel v Mnichově. STRUK, Danylo Husar (ed.): *Encyclopedia of Ukraine*. Vol. III., s. 97.

58 VEDĚNĚJEV, Dmytro – JEGOROV, Volodymyr: *Meč i tryzub*, s. 375, 378.

59 Tamtéž, s. 382.

60 Viz pozn. 57.

61 Interview s Borysem Levyckým.

62 Připomeňme, že Nachtigall vešel do města 26. června, několik hodin před prvními německými jednotkami.

63 PAŇKIVSKYJ, Kost: *Vid deržavy do komitetu*. Ključ, Nju-Jork – Toronto 1957, s. 39, 44–45.

David Svoboda

Je třeba říci, že vláda nebyla monolitním útvarem OUN-b a prostor dostaly i ostatní segmenty exilového společenství. Těm však připadla jen podružná role. Banderovská rétorika nenechávala nikoho na pochybách, komu zde náleží vůdčí úloha.⁶⁴ Právě v tom spočívá oříšek v rovině právního výkladu. Krom toho, že nepadla žádná zmínka o státní formě znovuzrozené Ukrajiny, ignorován zůstal fakt, že nezávislost vyhlásila již Centrální rada tzv. Univerzálem, v pořadí IV., v lednu 1918. Její nástupkyně, vláda UNR v exilu, se stále pokládala za legitimního dědice tohoto aktu. Ačkoli se v něm výslovně hovoří o *obnovení nezávislosti Ukrajiny*, nepředala UNR v osobě svého představitel Andrije Livyckého jeho vykonavatelům žádné právoplatné pověření.⁶⁵

Rozporuplný byl tón samotného prohlášení. Stecko se v něm zaručoval oddaností Třetí říši a jejímu Vůdci, ukrajinský stát měl stát po jejich boku ve válce s moskevským imperialismem a za Nový řád v Evropě.⁶⁶ Na banderovcích tedy ulpělo podezření z afinity k nacismu a jeho metodám. Také inherentní přísaha na cizí mocnost estetice celé ceremonie přinejmenším neposloužila.⁶⁷ Mělo-li jít o revoluční akt namířený proti německé moci – uvažovali jejich oponenti – proč si banderovci neodpustili servilní fráze na adresu nacistů? A pakliže jednali ve shodě s Němci, jak to, že si nezajistili včas jejich souhlas a připustili takové fiasko?⁶⁸ Pronacistická dikce mohla být nicméně diplomatickým tahem na usmířenou, jenž měl zaskočené Němce uchlácholit, ujistit je, že tento čin není namířen proti jejich zájmům, ale právě naopak.

Byl však problém v síle, jež je zosobňovala, nebo v samotném prohlášení nezávislosti? Je dobré připomenout, že obdobné dění zažila Litva v provedení Litevské aktivistické fronty Kazyse Škirpy (na rozdíl od OUN šlo ovšem o podstatně pestřejší těleso), podobné tendence v Lotyšsku s Estonskem pak Němci zavčas zbrzdili.⁶⁹ Pobaltské země se vyjímaly tím, že zde na obranu osvobozeneckých snah propukla blesková protisovětská povstání. Litevci vyhlásili samostatnost již 23. června 1941 a LAF, kultivovaná přeci jen státoprávní tradicí meziválečné Litvy a těsně svázaná s červnovým povstáním, postrádala desperátský styl OUN-b, stvrzený trvalou ilegalitou, takže její akce neprovázely srovnatelné rozpory. Výsledek byl přesto tentýž a Němci Škirpovi dokonce zabránili v jakékoli účasti na dění tím, že jej od počátku v Berlíně drželi v domácím vězení.⁷⁰

Německá reakce byla předvídatelná. Než Stepan Bandera po dlouhých měsících dorazil k branám koncentračního tábora Sachsenhausen, vynaložil Berlín takřka otcovské úsilí přivést radikály k rozumu. Červencové výsledky dobře odhalují postoje nacionalistických špiček: Bandera odmítl upustit od učiněných prohlášení, současně

64 Bandera – romantyczny terorista.

65 PRUS, Edward: *Stepan Bandera* s. 215. Pověření k výkonu prezidentských pravomocí předal prvnímu prezidentu nezávislé Ukrajiny Leonidu Kravčukovi v roce 1992 jménem UNR Mykola Plavjuk.

66 Text deklarace cit. podle HUNCZAK, Taras: OUN i nacystka Nimeččyna: miž kolaboracionizmom i rezystansom. In: *Ukrajinskij vyzvolnyj ruch*, 2007, č. 11, s. 69.

67 BOROVEC, Taras: *Armija bez deržavy. Slava i trahedija ukrajinskoho povstanskoho ruchu*. Tovarystvo „Volyň“, Winnipeg 1981, s. 114.

68 Tamtéž.

69 WANNER, Jan: *Odboj a zrada v Pobaltí (1939–1945)*. *Historický obzor*, 1994, č. 5, s. 104–106.

70 Tamtéž; Viz ŠVEC, Luboš – MACURA, Vladimír – ŠTOL, Pavel: *Dějiny pobaltských zemí*. Lidové noviny, Praha 1996, s. 228–229.

Dlouhá cesta do lesů

ale z berlínské internace adresoval spolustraníkům důtklivá varování před náhlelným rozchodem s Němci, vedoucími boj se Stalinem, a bombardoval nacisty návrhy na spolupráci. Ve svém přesvědčení setrval prakticky po celou dobu svého věznění, což jeho odpůrci Jevhenu Stachivovi umožňovalo vyslovit sporné přesvědčení, že by v případě nabídky ochotně přijal roli ukrajinského Quislinga.⁷¹

Bandera v každém případě mizí do podzimu 1944 ze scény. Cesty ukrajinské rezistence nadále určovaly mocnější vlivy než planoucí srdce prominentního aktivisty. Metropolita Andrej Šeptyckij, zřejmě v domněnku, že se deklarace těší německé podpoře a je v plné shodě s vládou Říše, aktu poželhal pastýřským listem.⁷² Halič se přehnal vlna entuziasmu, akt nezávislosti se dočkal reprízy v celé řadě lokalit ještě v době, kdy se jeho protagonisté nacházeli již pod dohledem gestapa. Podle ukrajinské tradice rostly všude slavobrány a manifestačně se pohřbívaly oběti bolševického teroru, což jsou skutečnosti nasvědčující tomu, že přitakání aktu 30. června splývalo s radostí z osvobození od Stalinovy tyranie. Po celý červenec německá vojenská správa tyto události tolerovala, neboť ideologické epicentrum v říšském kancléřství své exploatační plány s dobytým územím probíralo v přísném utajení.⁷³

Mytologii, již je nacisty zmařený pokus o vyhlášení státnosti opředen, je třeba korigovat. Okupanti svou neústupností bezděky zamezili tragédii nepředstavitelných rozměrů, k níž by Ukrajina ovládaná banderovskými romantiky dospěla. Jen máloco dokáže vyvrátit domněnku, že by na východě vyvstali další ustašovci, bezvýhradně sledující naplnění svých scénářů etnické čistoty. S přihlédnutím k neslučitelnosti jejich představ s psychologií ostatních částí Ukrajiny a jejich oponentů lze stěží předpokládat, že by takový útvar spolehlivě dopomohl Říši k vítězství nad Stalinem. Ukrajinská rezistence tím ovšem získala nedocenitelný politický vklad. Hnutí nedostalo šanci kompromitovat se před světem otevřenou příslušností k nacistům a jejich zločinům a mohlo časem, v reakci na pozdější události, rozvinout svůj étos vzdoru s omezenou demokratizací.

Kainovo znamení

Na pozadí deklarace se přesto odehrávaly procesy, jež ukrajinské státně politické snahy natrvalo stigmatizovaly. Snad žádná otázka svázaná s činností OUN-b neobsahuje tolik kontradikcí a vášní jako postoj OUN-b k židovskému obyvatelstvu. Hned následujícího dne propukl ve Lvově pogrom, jaký město nepamatovalo. Na východě podobné akce probíhaly podle shodné rezie a i zde si nacisté k premiéře konečného řešení přizvali na pomoc ochotné místní síly. Spouštěčem se stal objev rozkládajících se těl obětí NKVD v místní věznici. Stalinské zločiny, s nimiž byla haličská popula-

71 Stachivovu kritiku uvádí Jaroslav Hrycak v rozhovoru *Bandera – romantyczny terorista*.

72 PRUS, Edward: *Stepan Bandera*, s. 231, 234–235.

73 Historický protokol ze schůze ve Vüdcově hlavním stanu 16. července 1941 zaznamenal Hitlerův tajemník Martin Bormann. Stal se důležitým pramenem k poznání Hitlerových představ, citovaným odbornou literaturou. V této souvislosti např. ILYNYCKIJ, Roman: *Deutschland und die Ukraine 1934–1945. Tatsachen europäischer Ostpolitik*. Bd. II. Osteuropa Institut, München 1955, s. 28 či STOJKO, Volodymyr: *Ukraine in Hitler's Projections. The Ukrainian Quarterly*, 1995, č. 2–3, s. 127.

David Svoboda

ce čerstvě konfrontována, inspirovaly všeobecné mínění, které na základě historické zkušenosti ztotožňovalo komunismus s Židy. Zohledňovalo nadměrné zastoupení Židů v sovětských politických orgánech a především strukturách NKVD. Snadno již přehlíželo, že židovská populace ve většině nestrádala sovětskou okupací méně než ostatní.⁷⁴ Množství spolehlivých pramenů dokládá, že udavačství a fanatismus židovských komunistů zasahovaly vedle Poláků i židovské střední vrstvy. Jejich příslušníci dokonce podle zpráv Abwehru z roku 1940 snili o příchodu Němců.⁷⁵ Naopak se Sověty kolaborovalo i značné množství Ukrajinců, jimž nový řád nabízel zlepšení sociálního statusu na úkor polských „pánů“.⁷⁶

Po dlouhá léta se vedly diskuse o identitě pachatelů. Časté obraně ukrajinských národovců, že podobná nařčení inscenovali Sověti, dává v dílčím případě za pravdu kauza Nachtigall, na něž sovětská propaganda podnikla v roce 1960 frontální útok s cílem osočit jeho tehdejšího německého velitele a toho času ministra spolkové vlády Theodora Oberländera.⁷⁷ Třebaže důkazy poskytnuté sovětskou stranou byly nakonec odhaleny jako fabrikát z dílny KGB, je účast Ukrajinců na tomto běsnění neoddiskutovatelná. Připustit účast ulice nemusí být tak morálně náročné, neboť iracionální chování davu konkrétní národní společenství značnou měrou imunizuje proti zřetelně adresované historické odpovědnosti. Oproti tomu usvědčení pachatelů v uniformách jeho osvobozenecké avantgardy vyvolává bolestivou reakci, neboť diskredituje jeho politický program.

Apologeti ukrajinské bezúhonnosti si i zde pomáhají např. poukazem na účast lvovského kriminálního podsvětí a rovněž svědectví, jež připisují účast na pogromu

74 Židé jako většinově „buržoazní“ element představovali 30 % deportovaných ze západní Ukrajiny (jejich celkový populační podíl zde přitom činil pouhých 8 %). SWORD, Keith: *Deportation and Exile. Poles in the Soviet Union, 1939–48*. St Martin's Press, London 1994, s. 18. Bolševickou revoluci jako událost přičítá se tradičním židovským hospodářským i kulturním zájmům a psychologii hodnotil již Mykola Sciborskyj v orgánu OUN *Rozbudova naciji* roku 1930. Tisíce Židů také hledaly před Sověty spásu v Generálním gouvěrnementu. KURYLO, Taras – CHYMKA, Ivan: Jak OUN stavýlasja do jevrejiv? Rozdumy nad knyžkoju Volodymyra Vjatrovyča. *Ukrajina moderna*, 2008, č. 13, s. 255, 263, dostupné též na http://www.uamoderna.com/images/archiv/13/13_UM_13_Diskusii_Kurylo_Khymka.pdf.

75 BERKHOFF, Karel C.: *Harvest of despair: life and death in Ukraine under Nazi rule*. The Belknap Press, Cambridge 2004, s. 81.

76 PIOTROWSKI, Tadeusz: *Poland's Holocaust. Ethnic Strife, Collaboration with Occupying Forces and Genocide in the Second Republic, 1918–1947*. McFarland & Company, Inc., Publishers, Jefferson – North Carolina – London 1998, s. 48–58. Sovětský svaz do 30. let umně zapojoval do společného díla neruské národnosti. Zároveň se před ním žádná nemohla cítit jistá. K říjnu 1936 tvořili Židé 43 ze 110 důstojníků NKVD, krátce před nástupem Lavrentije Berijí jich bylo již jen 32 ze 150 a v roce 1939 jich bylo jen 6 – mezi Nerusy v aparátu se tedy octli až na třetím místě za Gruzínci. Byl to důsledek Stalinovy rusifikace bezpečnostního aparátu. Číslo z PETROV, N. V. – SKORKIN, K. V.: *Kto rukovodil NKVD 1934–1941: spravocnik*. Zvenja, Moskva 1999, s. 492–500. Viz také RAYFIELD, Donald: *Stalin and his Hangmen. The Tyrant and Those who Killed for him*. Random House Publishing, New York 2005, s. 305 (česky vyšlo pod názvem *Stalin a jeho mistři popravy*). Pavel Dobrovský – Beta, Praha 2006). Názor o neuhřítelnosti teze o židovské komplicitě s rudým terorem (přejímaný podle autora v 90. letech prý dokonce i západní historiografii) předkládá lotyšský historik Margers Vestermanis ve sborníku *Verdrängung und Vernichtung der Juden unter dem Nationalsozialismus*. Hamburger Beiträge zur Geschichte der deutschen Juden/XIX. Hamburg 1992. Příspěvek vyšel česky: Holocaust v Lotyšsku. *Historický obzor*, 1996, č. III.–IV., s. 67.

77 VJATROVYČ, Volodymyr: *Istorija z hryfom „SEKRETNO“: Tajemnyci z ukrajinskoho mynuloho z archiviv KHB*. Centr doslidžen vyzvolnoho ruchu, Lviv – Kyjiv 2011, s. 247–250.

Dlouhá cesta do lesů

převážně Polákům (jejich převahu zde posílila i stotisícová emigrace z německé zóny), nelze brát na lehkou váhu.⁷⁸ Doloženou skutečností ale zůstává, že v organizované rovině se vedle SS činily právě ukrajinské milice v gesci banderovské OUN. Ta se již před Hitlerovým útokem ve svých stranických instrukcích jasně vyslovovala pro etnicky čistou Ukrajinu. To předpokládalo čistku s nepředvídatelnými parametry. Instrukce stranickým milicím z května 1941 hovořila o přípustnosti *likvidace nežádoucích polských, ruských a židovských aktivistů, zejména stoupců bolševického ruského imperialismu*.⁷⁹ Předpokládala se úder namířený proti *cizincům, především Asiatům, které Moskva využívá pro kolonizaci Ukrajiny, a Židům jak na individuální úrovni, tak coby národnostní skupině*. Letáky vyhotovené hlavou propagandy Ivanem Klymivem „Lehendou“ slibovaly revoluční tribunály a kolektivní – rodinnou a etnickou – odpovědnost za všechny prohřešky proti ukrajinským zájmům. Jinde zas stálo: *Lidé! Vězte! Moskva, Polsko, Maďari a Židé jsou vašimi nepřáteli! Zničte je!*⁸⁰

A přeci je zapotřebí tento šovinismus vnímat kontextuálně. Korespondoval s náladami mnohých Haličanů pod Stalinovou knutou, kteří byli vystaveni přílivu sovětských (a tedy sovětizovaných) Ukrajinců a Rusů – pěšáků Stalinovy revoluce. Dotyčný lidský faktor zapůsobil na tyto civilizované Středoevropany jako studená sprcha a zajisté prohloubil v jejich myslích odvěké schéma *my a oni*.⁸¹ Tak se etnický mysticismus radikálů potkával s reálnými emocemi širší populace, což vedlo k popisovaným krutostem.

OUN-b jako ideologicky disciplinované těleso podrobovala i židovskou otázku svým rozborům. Na dubnovém II. kongresu jí věnovala stručný odstavec, v němž byli Židé označeni za oporu panství bolševiků a Moskvy (sovětský režim se tu pokládal za pouhou variantu ruského imperialismu), ovšem Kreml byl viněn z toho, že využívá protizidovské nálady k odvrácení pozornosti mas od skutečných příčin jejich mizérie (je zajímavé, že podobně dialekticky, byť samozřejmě s opačnou, protiburžoazní tendencí, přistupoval k fenoménu antisemitismu Lenin). Židům se jako *předvoji bolševismu* ústy OUN-b vyhlášovala válka, byť kořen zla bylo nutno hledat v sovětském zřízení jako takovém.⁸² V témže dokumentu je naproti tomu formulována ochota spojit se s každým hnutím směřujícím k demontáži východního žaláře národů, jehož demokratická přestavba se předem vylučovala. Máme zde tedy rozpor mezi útočnými výzvami v duchu kolektivní viny a citovaným stanoviskem, jež z tohoto srovnání vychází jako uvážlivější, byť jeho zlověstný potenciál umožňoval různé výklady.

78 PAŇKIVSKYJ, Kost: *Vid deržavty do komitetu*, s. 35–36; KOSYK, Volodymyr: *Ukrajina v druhij svitovij vijni...* Tom 1., s. 92.

79 HIMKA, John Paul: The Lviv Pogrom of 1941: The Germans, Ukrainian Nationalists, and the Carnival Crowd. *Canadian Slavonic Papers*, 2011, č. 2–3–4, s. 224. Článek je možno najít i na stránkách http://www.academia.edu/1314919/The_Lviv_Pogrom_of_1941_The_Germans_Ukrainian_Nationalists_and_the_Carnival_Crowd.

80 DZJUBAN, Orest (ed.): *Ukrainske deržavotvorennja. Akt 30 červnja 1941. Zbirnyk dokumentiv i materialiv*. Pramiada, Lviv – Kyiv 2001, s. 129.

81 CHRUŠLIŇSKA, Iza – HRYČAK, Jaroslav: *Ukraina*, s. 145–146.

82 Tamtéž, s. 11. Schematicky podobné projevy zaznívaly z řad Litevské aktivistické fronty. DONSKIS, Leonidas: Introduction, in: NIKŽENTAITIS, Alvydas – SCHREINER, Stefan – STALIUNAS, Darius: *The Vanished World of Lithuanian Jews*. Rodopi B. D., Amsterdam – New York 2004, s. xiii.

David Svoboda

V tomto kontextu se předmětem neshod mezi zainteresovanými akademiky stala údajná autobiografie Jaroslava Stecka, sepsaná ve dnech, kdy se její autor nacházel již pod německým dozorem. Zatímco mladý nacionalistický historik Volodymyr Vjatrovyč snáší doklady o tom, že jde o další falzum sovětské provenience, kvalifikovaní západní badatelé (John Paul Himka, Marko Carynyk aj.) mají za to, že dokument skutečně vznikl Steckovou rukou. Také s přihlédnutím k ostatním ocitovaným materiálům se jejich výklad zdá přesvědčivější.⁸³ Životopis obsahuje slova, jež usvědčují designovaného premiéra ukrajinské vlády z náklonnosti k nacistickým vyhlazovacím receptům: [...] *Proto pokládám za nutné vyblazení Židů a za účelné přenést na Ukrajinu německé metody exterminace Židovstva* [...].⁸⁴

Pogromy, jimž v těchto dnech padlo za obět 24 tisíc Židů, propukaly po 22. červnu 1941 namnoze spontánně ještě před příchodem Němců a zasáhly 58 lokalit. Pouze v polovině těchto případů existuje souvislost s předchozím odкрыtím masových hrobů se Stalinovými oběťmi, a na vsích již vůbec ne.⁸⁵ Je spravedlivé připomenout, že mezi umučenými nechyběli ani Židé a samozřejmě ani Poláci. Nelze ani opomenout, že budoucí legendární velitel UPA Roman Šucevyč,⁸⁶ který nalezl mezi těly umučených ve Lvovské věznici NKVD i svého bratra, pozdvihl hlas proti násilí na polských i židovských „nepřátelích“ ukrajinské věci, s odkazem na to, že hlavním zadáním Nachtigallu je boj na frontě. Je navíc známo, že za války nechal u své rodiny ukrývat židovskou dívku.⁸⁷ Vysvětlovat tento fenomén pouze zakofeněným ukrajinským antisemitismem je ale také zavádějící, neboť v této podobě byl na území Haliče novinkou. Pogromy se jejímu teritoriu vyhnuly i v turbulentní době polsko-ukrajinské války (ve Lvově měli tehdy pogrom na svědomí Poláci), tato neblahá tradice zato patřila k historické výbavě ruské Ukrajiny a v roce 1919 se tam naplno rozvinula. Lze se domnívat, že by k nim došlo i bez xenofobních výzev OUN-b, jež sama své členstvo nyní začala nabádat ke zdrženlivosti. V duchu svého dubnového stanoviska označila

83 K diskusi viz VJATROVYČ, Volodymyr: *Stavlennja OUN do Jevrejev. Formuvannja pozycji na tli katastrofy. Centr doslidžen vyzvolnoho ruchu*, Lviv 2006, s. 9–10; KURYLO, Taras – CHYMKA, Ivan: Jak OUN stavylasja do jevrejev?; KOSYK, Volodymyr: Harvard patronuje nenaucovní metody istoričnoho doslidžennja. In: *Ukrajinskij vyzvolnyj ruch*, 2003, č. 1, s. 176–190.

84 BERKHOFF, Karel C. – CARYNNYK, Marko: *The Organization of Ukrainian Nationalists and Its Attitude toward Germans and Jews: Iaroslav Stetsko's 1941. Zhyttiepys*, Harvard Ukrainian Studies, 1999, č. 3–4, s. 162.

85 HRYCAK, Jaroslav: *Strasti za nacionalizmom*. Krytyka, Kyjiv 2004, s. 163; POHL, Dieter: *Nationalsozialistische Judenverfolgung in Ostgalizien 1941–1944. Organisation und Durchführung eines staatlichen Massenverbrechens*. Oldenbourg Verlag, München 1996, s. 55. Údaje o počtech zavražděných se značně liší.

86 Roman Šucevyč (1907–1950) byl od raného mládí činný v UVO a OUN, kde se aktivně podílel na teroristické činnosti. Vedle Bandery, Stecka, Stepana Lenkavského aj. prosazoval aktivní revoluční boj proti nepříteli a byl vězněn. Působil na Podkarpatské Rusi, kde s podporou německého Abwehru zřídil ústředí Karpatské Síče. V roce 1941 byl krátce hlavou OUN-b v Generálním gouvěrnementu, posléze politickým velitelem batalionu Nachtigall a zástupcem velitele 201. policejní divize, po jejímž rozpuštění přeběhl k UPA a v listopadu 1943 se stal jejím vrchním velitelem. Od roku 1944 působil v antisovětském podzemí. Zahynul v roce 1950 při přestřelce se speciálními jednotkami sovětského ministerstva vnitra. Na Ukrajině byl uctíván jako válečný hrdina.

87 HIMKA, John Paul: *The Lviv Pogrom*, s. 226. K pomáhání dívce např. KRUPNYCKYJ, Ljubomyr: *Jevreji v UPA?*, http://www.bbc.co.uk/ukrainian/domestic/story/2008/04/080415_krup_jews_national_sp.shtml.

Dlouhá cesta do lesů

hromadné útoky na Židy za sovětskou provokaci, jež má odvést pozornost od skutečných viníků. Podobně varovala, že Němci se snaží těmito zvěrstvy přivodit diskreditaci osvobozenického hnutí – bylo tedy nutné se komplicitě ostražitě vyhybat. I německé zprávy hovořily nejednoznačně, některé popisovaly místní obyvatelstvo jako postrádající uvědomělost zakotvenou v rasovém světonázoru.⁸⁸ Vlna pogromů v létě 1941 se kryla s těmi oblastmi východní Evropy, jež v předešlých dvou letech čelily importované sovětizaci se všemi doprovodnými tragédiemi. Proto se zde německé propagandě podařilo bez nesnází vzbudit antisemitské vášně. V druhé polovině roku nabyla protizidovská kampaň méně živelných, zato zlomocně organizovaných forem. Spoluúčast aktivu OUN na této temné kapitole po boku Němců zrcadlila, jakkoli to zní protismyslně, její přechod na protiněmecké pozice.

S puškou u nohy

Důvěra špiček OUN-b v německou moc měla tuhý život. Ještě 14. srpna 1941, tedy již dva týdny poté, co byla Halič skandálně přičleněna jako distrikt ke Generálnímu gouvernementu, navrhovaly Berlínu zřídít spřátelenou ukrajinskou armádu za to, že Němci sleví ze své neblomnosti. Přitom Stecko celkem upřímně doznával, že jeho a Banderovu služebnost směrem k Říši nepodmiňoval oportunistismus či strach, ale hluboko zakořeněné sympatie.⁸⁹ A s nimi také polovina Ukrajiny doufala v návrat ducha vilémovského Německa a opakování plodné spolupráce roku osmnáctého (negativní vzpomínky rychle blednou). Čtyřicátníci brali ještě aktivní účast v událostech éry popsané úvodem této studie. Bolševismus byla jejich první zkušenost s rozvinutým totalitním systémem; že by jej ten hitlerovský mohl předčít, nedokázali domyslet. Nadto byla německá správa na západní Ukrajině přes veškerou svou zpupnost neporovnatelně měkčí nežli v sousedícím Říšském komisariátu Ukrajina, kde pod taktovkou nechvalně proslulého Ericha Koča začaly vynikat pravé obrysy nacistického antislovanského panství. Historik Jan T. Gross udává, že celkový počet postižených první stalinskou okupací tu troj- až čtyřnásobně převyšoval ztráty způsobené ve stejné době v německém záboru Polska, přičemž šlo o území dvakrát menší.⁹⁰ To vše ukazuje psychologické klima, v němž vznikala ukrajinská rezistence za druhé světové války.

Srpen 1941 byl nicméně předělem, za nímž již spolupráce OUN s Německem doznala zcela jiných kvalit. Expediční skupiny v terénu se stále měly k světu, aktivisté obou proudů si budovali báze v lokální administrativě, pracovali jako tlumočníci při německých branných složkách a svědomitě pokračovali v praktikách občanské války předešlého roku.⁹¹ V německém hlášení z 12. srpna se však také objevuje informace,

88 KOSYK, Volodymyr: *Ukrajina i Němeččyna v druhij svitovij vijni*. Paryž – Nju Jork 1993, s. 157. Cituje i HRYČAK, Jaroslav: *Strasti za nacionalizmom*, s. 162.

89 BERKHOF, Karel C. – CARYNNYK, Marko: *The Organization of Ukrainian Nationalists*, s. 152.

90 GROSS, Jan T.: *Revolution from Abroad. The Soviet Conquest of Poland, Western Ukraine and Western Belorussia*. Princeton, New York 1988, s. 226–229, 234–235, cit. podle HRYČAK, Jaroslav: *Narys istoriji Ukrajiny*, s. 214. Nacisté tehdy však ještě nerozvinuli tzv. konečné řešení.

91 Jde zde o atentáty na prominenty melnykovské frakce Mykolu Sciborského a Omeljana Senyka, jež angažovaná literatura OUN-b dosud přičítá NKVD. Např. KOSYK, Volodymyr: *Ukrajina i Němeččyna*, s. 140.

David Svoboda

že na Volyni banderovci agitují, aby veškeré ukrajinské pomocné síly při Wehrmachtu využily svého postavení k nacionální a stranické práci. Úsilí ovládnout ukrajinské milice, Němci vzápětí rušené a nahrazené pomocnou policií, taktéž souviselo s tím, co okupanti hodnotili slovy *nositelem všech nepřátelských tendencí mezi Ukrajinci zůstává tak jako dříve skupina Bandery*.⁹²

Němci si stěžovali, že pomocné síly přestávají být poslušny pokynů Wehrmachtu, „rakouští Ukrajinci“ – jak přezdívali haličským aktivistům – šíří na území Reichskommissariatu osvobozené výzvy, a Kochovi podřízení si žádali pokyny z ústředí, jak této záplavě čelit. Tato atmosféra předznamenala vývoj, na jehož konci stál fenomén Ukrajinské povstalecké armády. Pojednáno o něm bude v navazující studii.